

Анатолій ПОГОРЕЛОВ

кандидат історичних наук, доцент,
докторант кафедри історії,

Миколаївський національний університет ім. В.О.Сухомлинського
(Миколаїв, Україна), pogorielov81@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6566-4241>

Невідомі історії українських остарбайтерок: досвід праці жінок із Південної України в орденсбургу Крессінзеє (1943–1945 рр.)*

DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2021.03.080>

УДК: 94(477.7):314.115.3/05.74«1943/1945»

Анотація. Мета дослідження – висвітлити нетиповий досвід роботи жінок із Миколаївщини та Херсонщини в 1943–1945 рр. на території орденсбургу Крессінзеє. **Методологія** базується на принципах історизму, науковості, антропоцентризму. Для висвітлення проблеми застосовано методи історіографічного та джерельного аналізу, історико-генетичний і проблемно-хронологічний. **Наукова новизна.** Уперше досліджено факт залучення працівниць зі Сходу до роботи в одному із трьох «орденських замків» – партійних навчальних закладів для нацистської молоді, на території якого під час Другої світової війни розміщувалась школа Адольфа Гітлера. Висвітлюється атипове повсякдення українських остарбайтерок, з'ясовуються прізвища та місця проживання частини працівниць, більшість з яких добровільно зголосилися на роботу до Третього Райху. Уводяться в науковий обіг приватні листи досліджуваної групи репатріанток, деякі фото, трофейні документи. **Висновки.** На основі архівних документів удалося з'ясувати, що обставини транспортування до місця призначення, умови роботи, життя й дозвілля, якість харчування та забезпечення одягом цієї категорії працівниць були значно кращими, ніж у переважної більшості наших співгромадян, які важко трудилися на об'єктах військово-промислового комплексу чи у сільському господарстві нацистської Німеччини і країн-сателітів. Таке нетипове повсякдення можна пояснити в деякій мірі добровільністю виїзду та, вочевидь, статусом елітного закладу, де навіть працівниці «зі Сходу» мали виглядати пристойно і працювати в належних умовах. Факт залучення до роботи в «орденському замку» саме східних працівниць, а не корінних німкенів або представниць західноєвропейських народів, сам по собі унікальний.

Ключові слова: орденсбург Крессінзеє, школа Адольфа Гітлера, Південна Україна, примусова праця, остарбайтери.

В українських архівах зберігаються сотні тисяч еґо-документів колишніх репатріантів, більшість з яких і досі не опрацьовані дослідниками. Вони містять свідчення з описом унікального досвіду перебування на примусовій праці, трофейні матеріали, приватні світлини та листи, що потребують системного пошуку, опрацювання, уведення до наукового обігу.

Чимало аспектів непростого повсякдення й важкої примусової роботи українців на об'єктах військово-промислового комплексу, у сільському господарстві Третього

* Основні тези дослідження виголошувалися в рамках роботи П'ятої щорічної конференції Німецько-Української комісії істориків «Спогади про Другу світову війну в Німеччині та Україні після 1945 р.» («The Fifth Annual Conference of the German-Ukrainian Historical Commission "Memories of the Second World War in Germany and Ukraine since 1945»»), яка відбулася 5–6 вересня 2019 р. у м. Дніпро.

Райху та країн-сателітів уже висвітлено у вітчизняній історіографії¹. Проте нині ще бракує праць, в яких розкривався б нетиповий досвід роботи остарбайтерів, наприклад, у готелях і ресторанах відомих німецьких та австрійських курортів, у лікарнях чи будинках із догляду за людьми похилого віку, у заможних родинах, різних організаціях, установах, де працівники «зі Сходу» зазнавали менш травматичного досвіду в порівнянні зі співвітчизниками, котрі потрапляли на важкі фізичні роботи. Так, поза увагою дослідників залишався безпрецедентний випадок мобілізації працівниць із Південної України до одного зі спеціальних навчальних закладів Третього Райху, де виховували так звану «нову нацистську еліту». Нижче спробуємо дослідити трудовий досвід жінок із Миколаївщини та Херсонщини в 1943–1945 рр. на території орденбургу Крессінзее (N.S. Ordensburg Krössinsee b. Falkenburg) – елітного вищого партійного навчального закладу для нацистської молоді, де під час Другої світової війни розміщувалась одна зі «шкіл Адольфа Гітлера», навчання в якій проходили спеціально відібрані члени гітлерюгенда.

У середині серпня 1943 р. місцеві біржі праці в генеральній окрузі Миколаїв завербували для добровільного виїзду на роботу у Третій Райх близько 40 дівчат. Зокрема 16 серпня до Миколаївської міської біржі праці викликали серед інших і Наталію Барішевську та запропонували вирушити в Німеччину². Розмовляв із нею безпосередньо начальник установи, який сказав, що робота буде неважкою та навіть можна взяти з собою батьків. Під час спілкування з працівниками біржі жінки ще не знали, що вони потраплять до елітної школи нацистської молоді. Їх обіцяли влаштувати на легку роботу (німецьку залізницю), де вони мали б можливість раз чи два на місяць приїздити в Миколаїв і провідувати своїх батьків. Ці слова начальника біржі праці підтвердили й ті, хто стояв поряд. Наприклад, Любов Глушко та Леніна Каратеева виглядали веселими, жваво переконували інших не відмовлятися, їхати до Німеччини та не сумувати, адже там усе буде добре³. Дехто з присутніх дівчат вагалися, але їх поставили перед фактом: або вони йдуть добровільно, або будуть покарані, але й у цьому випадку їх усе одно, тепер уже силоміць, вивезуть у Райх⁴.

Н.Барішевська
(Державний архів Миколаївської обл. (ДАМО). – Ф.Р.5859. – Оп.1. – Спр.1072. – Арк.7)

¹ «...То була неволя»: Спогади та листи остарбайтерів. – К., 2006. – 542 с.; «Прошу вас мене не забувати»: усні історії українських остарбайтерів / Гол. ред. Г.Грінченко; упор. І.Ястреб, Т.Пастушенко та ін. – Х., 2009. – 208 с.; Пастушенко Т.В. Остарбайтери з Київщини: вербування, примусова праця, репатріація (1942–1953). – К., 2009. – 282 с.; Джерела пам'яті: Історико-краєзнавчий альманах. – Вип.2: Остарбайтери: жива правда – живий біль / Упор. Т.Ю.Нагайко. – Переяслав-Хмельницький, 2010. – 457 с.; Маленькі люди на великій війні: усні історії остарбайтерів та в'язнів концтаборів з Полтавщини / Упор. В.Ляхно; відп. ред. Ю.Волошин. – Полтава, 2011. – 533 с.; Війна. Окупація. Пам'ять: Примусові робітники з України в окупованій Європі: Мат. Всеукр. наук. конф., Київ, 27 вересня 2012 р. / Упор. Р.І.Пилявець, В.М.Яременко. – К., 2012. – 230 с.; Національна та історична пам'ять: Українські остарбайтери: доля і пам'ять. – Вип.9. – К., 2013. – 214 с.; Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства. – К., 2015. – 335 с.; За гранью человечности: Судьбы остарбайтеров в дневниках и воспоминаниях / Сост. В.В.Чернявский, В.В.Животовская. – Николаев, 2017. – 220 с.

² Державний архів Миколаївської обл. (далі – ДАМО). – Ф.Р.5859. – Оп.1. – Спр.9200. – Арк.13в.

³ Там само. – Спр.11593. – Арк.27–28.

⁴ Там само. – Спр.9200. – Арк.13в. – 2.

Л.Каратеєва
(ДАМО. – Ф.Р.5859. – Оп.1. –
Спр.9200. – Арк.8)

Після такої агітації Наталія Барішевська, як й інші, дала згоду на виїзд. Потім дівчат відпустили по домах збиратися⁵.

Датою відправки стало 21 серпня 1943 р. Кандидаткам наказали з'явитися з дому безпосередньо на вокзал, де стоятиме ешелон⁶ із радянськими громадянами з міського збірного пункту (містився на спиртзаводі)⁷. У призначений день відібрані мешканки Миколаєва прийшли з речами та запасом продуктів на залізничну станцію⁸. Варто відзначити, що працівниці, які дали згоду на умовно добровільний виїзд, користувалися певними привілеями. Наприклад, на відміну від тих жителів Миколаївщини та Херсонщини, кого силоміць мобілізували та везли в переповнених товарних вагонах, в антисанітарних умовах, за літньої спеки під конвоем, цих жінок розмістили у спеціальному вагоні, який не замикався на замок та ніким до-

датково не охоронявся. На вокзал вони прийшли з дому самостійно, а не з території міського збірного пункту у супроводі німецької охорони, як це відбувалося з більшістю насильно депортованих місцевих мешканців, яким навіть не давали можливості попрощатися з батьками⁹. Дехто з'явився з квітами, зокрема Леніна Каратеєва, котра була веселою та фотографувалася з німцями. Наталію Барішевську на вокзалі проводжала мати й інші родичі¹⁰. Крім того, батьки таких працівниць отримували за них щомісячно по 200 крб допомоги (20 марок)¹¹. Загалом у той день указаним ешеленом виїхали близько 2 тис. людей. У вагоні, в якому опинилися добровольці, нараховувалося близько 40 дівчат. Раз чи два на день поїзд зупинявся в полі, відкривалися двері на 10–15 хв., а потім знову рушали за маршрутом¹².

Частина жінок поїхали добровільно, вочевидь через лояльне ставлення до нової влади, адже вони вже працювали в окупаційних установах, організаціях, військових частинах, мали близьких знайомих серед німецьких солдатів. Саме тому, мабуть, їм і запропонували виїзд. Наприклад, Любов Глушко була перекладачкою в Миколаївському гебітскомісаріаті¹³. Раїса Коломейцева працювала на аеродромі за Інгульським мостом. Там також служив авіамеханіком її «знайомий німець». Ще в Миколаєві вони заручилися та обмінялися каблучками. Вона виїхала добровільно й навіть не повідомила про це батьків¹⁴. Зінаїда Крилова з вересня 1942 р. була прибиральницею у квартирі Гепа – шефа їдальні німецької Центральної торговельної організації «Ост» за адресою вул. Адміральська, 2. Потім стала офіціанткою в буфеті зазначеної організації¹⁵. Вітчим Леніна Каратеєвої – Олександр Вікторович Форро, ще з початку німецької окупації відкрив театр «Ілюзія», що знаходився на центральній вулиці міста за адресою

⁵ Там само. – Спр.11593. – Арк.27–28.

⁶ Там само. – Спр.9200. – Арк.2.

⁷ Там само. – Спр.11593. – Арк.27–28.

⁸ Там само. – Спр.9200. – Арк.13в. – 2.

⁹ Там само. – Спр.11593. – Арк.5зв. – 6.

¹⁰ Там само. – Арк.27–29.

¹¹ Там само. – Арк.5зв. – 6.

¹² Там само. – Спр.9200. – Арк.13в. – 2, 9.

¹³ Там само. – Спр.11593. – Арк.7.

¹⁴ Там само. – Арк.47–48.

¹⁵ Там само. – Арк.5–5зв.

вул. Радянська, п. Таїсія Семенівна (її мати) й Неллі Григорівна (її сестра) Каратеєви працювали тут акторками-ілюзіоністами, а сама Леніна – квитковим контролером та стежила за надходженням коштів¹⁶.

Орієнтовно 25 серпня 1943 р. була перша велика зупинка у столиці райхскомісаріату Україна – м. Рівне, де дівчат розмістили в розподільчому таборі. Тут пробули два дні, пройшли медкомісію, нічим особливим не займалися¹⁷. Згодом усіх вишикували у дворі. До них підходили німецькі жінки чи офіцери та вибирали собі служниць. У розподільчому таборі більшість земляків із Миколаївщини й Херсонщини, які прибули в одному вагоні, намагалися триматися гуртом. Коли підійшла черга розподілу на роботу, вони попросилися, щоб їх усіх узяли в одне місце. Дівчатами зацікавилася фрау Тіде (на вигляд мала близько 50 років). Під час спілкування кандидатки їй сподобалися, тож сказала, що більшість із них візьме до себе, оскільки в неї вже, мовляв, працювали 12 українок. За її словами, робота буде на кухні, у пральні, у житлових будинках. Німкеня видалася гарною жінкою, тому всі зраділи, що разом поїдуть до такої «доброї фрау»¹⁸. Як з'ясувалося пізніше, Тіде обіймала посаду лагерфюрерін в орденсбургу Крессінзее – одному з трьох елітних вищих партійних навчальних закладів для нацистської молоді.

Відібрані дівчата виїхала з Рівного о 16:00 27 серпня 1943 р. й упродовж декількох днів із пересадками добиралися до місця призначення пасажирськими потягами – в м'яких вагонах і без охорони. Їх супроводжували лише дві німкені, однією з яких була вже згадана фрау Тіде, а також герр Раніш із Миколаєва (вочевидь, їхній знайомий). Харчувалися в дорозі дуже добре¹⁹. Їхали через Кенігсберг, де довелося простояти три години. Місто всім дуже сподобалося²⁰. До Крессінзее прибули лише 26 дівчат із тих 39 осіб, котрі добровільно виїхали з Миколаєва. 29 серпня опівдні були на місці²¹. Приїжджих розмістили в будівлі²², де вже мешкали 12 дівчат із Полтавщини та Чернігівщини, які потрапили на роботу в орденсбург раніше²³. Наступного дня новеньких повели до начальниці, там їх зареєстрували й видали документи. Почали приходити шефи та вибирати собі працівниць. Відібрані служниці ставали праями, приборальницями, посудомийками, покоївками, офіціантками в казино, пивному ресторані та ін.²⁴

Згідно з дослідженням Г.Кноппа, школи Адольфа Гітлера, засновані в 1937 р. та контрольовані безпосередньо НСДАП, мали бути побудовані в кожній області Райху. Передбачалося, що вони стануть кузницею кадрів нацистської партії. Після п'яти років навчання у цих елітних закладах гарантувалося кар'єрне зростання. Проте перед тим, як обійняти відповідальну посаду гауляйтера на Сході, випускники мали пройти складний відбір і поетапне навчання. По закінченні школи їх чекала армія або державна служба. Після цього можна було розраховувати на місце фюрерюнкера в якомусь з орденсбургів, де навчалася молодь старше 23 років. Такі «орденські замки» були у Зонтгофені (Альгау), Фогельзангу (Айфель) і Крессінзее (Померанія). «Факелоносці нації» під час першого року навчання студіювали «расову філософію нового порядку» у Фогельзангу. Другий рік присвячувався «загартуванню волі та плеканню

¹⁶ Там само. – Спр.9200. – Арк.1зв.

¹⁷ Там само. – Арк.1зв. – 2, 9.

¹⁸ Там само. – Арк.9.

¹⁹ Там само. – Ф.Р.2871. – Оп.1. – Спр.3924.

²⁰ Там само. – Спр.3763.

²¹ Там само. – Спр.3924.

²² Там само. – Ф.Р.5859. – Оп.1. – Спр.9200. – Арк.9.

²³ Там само. – Ф.Р.2871. – Оп.1. – Спр.3924.

²⁴ Там само. – Ф.Р.5859. – Оп.1. – Спр.9200. – Арк.9зв.

особистісних рис» у Крессінзее. Третій рік відводився на адміністративне право, дипломатію, військову справу у Зонтгофені. Початок Другої світової вніс свої корективи у плани виховання нацистської еліти – звести окремі будівлі для шкіл Адольфа Гітлера не вдалося. Як до, так і під час війни вони розташовувалися «тимчасово» у згаданих орденсбургах. Зонтгофен став головним місцем дислокації шкіл²⁵. Такі заклади охоплювали шість класів. Як правило, зарахування до них відбувалося з 12-річного віку. Сюди набирали юнаків, котрі проявили себе в юнгфольку та мали відповідні рекомендації від керівників²⁶.

Орденсбург Крессінзее
(N.S. Ordensburg Krössinsee b. Falkenburg;
[електронний ресурс]: <https://www.welt.de/kultur/history/gallery12948211/Hitlers-Ordensburgen.html>).
Нині це район м. Злоценць (Польща), місце дислокації однієї з військових частин

Центральна частина орденсбургу
Крессінзее (Bundesarchiv, Bild
146-2007-0123 / CC-BY-SA 3.0, CC
BY-SA 3.0 de; [електронний ресурс]:
<https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=5483923>)

У 1943 р. у Крессінзее розміщувалася школа Адольфа Гітлера, де проходили підготовку спеціально відібрані підлітки з гітлерюгенда. Узагалі школу такого типу вперше було засновано саме у цьому «орденському замку» 20 квітня 1937 р.²⁷ Згідно зі свідченнями Зінаїди Крилової, у 1943–1944 рр. тут навчалася винятково німецька молодь віком від 10 до 20 років²⁸. За спостереженнями Аліни Ковальської, там проходили підготовку діти 10–14²⁹, а Леніна Каратеева вказувала на вік курсантів від 8 до 16 років³⁰. Насправді ж йдеться про 10–18 років: 10–14 – молодша (юнгфольк), 14–18 – старша (власне гітлерюгенд) групи³¹. Усі носили спеціальну форму армійського зразка (чорні брюки і краватка, коричнева сорочка)³², кожен з юнаків мав «кинджалик» (стандартний атрибут гітлерюгенда або його зменшений аналог для юнгфолька). До програми входили військові та дисципліни загальноосвітнього циклу. Інколи групами кудись виїжджали на 2–4 тижні, іноді всією школою кудись шли на заняття (очевидно, обов'язкові військово-спортивні ігри на місцевості). Учителями були лише німці. На території школи мешкали викладачі, родини службовців, обслуговуючий персонал. Жодних сторонніх організацій тут не було. У школі навчалися у середньому 300–400 осіб³³, за іншими даними – 150–200³⁴.

²⁵ Кнопт Г. Дети Гитлера / Пер. с нем. А.Чикишева. – Москва, 2004. – С.130–132.

²⁶ Давлетов О. Підготовка «покоління вовків»: вишкіл майбутніх виконавців Голокосту (Нариси молодіжної політики НСДАП у 1922–1939 рр.). 2-ге вид., доп. – Дніпро, 2019. – С.204.

²⁷ Див.: [Електронний ресурс]: https://en.wikipedia.org/wiki/Adolf_Hitler_Schools#cite_note-FOOTNOTEKater200448-2

²⁸ ДАМО. – Ф.Р.5859. – Оп.1. – Спр.11593. – Арк.63в.

²⁹ Там само. – Арк.18.

³⁰ Там само. – Спр.9200. – Арк.23в.

³¹ Курьлев О.П. Третий рейх: 1933–1945: Полный атлас. – Москва, 2013. – С.361.

³² ДАМО. – Ф.Р.5859. – Оп.1. – Спр.9200. – Арк.3.

³³ Там само. – Спр.11593. – Арк.63в.

³⁴ Там само. – Спр.9200. – Арк.23в.

Після закінчення циклу молодь направляли у спеціальні військові школи³⁵, оскільки з січня 1943 р. членів гітлерюгенда дозволялося використовувати як помічників у тилкових батареях зенітної артилерії, у деяких наземних службах авіації чи флоту³⁶.

Як відомо, чимало наших земляків, котрі потрапляли на важкі чорнові роботи, проживали по 16–24 особи у кімнаті³⁷, спали на дерев'яних нарах, мали подушки та матраци, набиті соломною, де було повно паразитів, отримували мінімальні низькокалорійні пайки³⁸. Проте ставлення до українських дівчат, які працювали в орденсбургу Крессінзее, як й умови роботи та харчування там, були винятковими, дуже відрізнялися від тієї атмосфери, в яку потрапляли більшість українських остарбайтерів. Новоприбулих відразу нагодували смачним обідом, розподілили по кімнатах та дали можливість відпочити. У неділю й понеділок усі набиралися сил, а у вівторок уперше вийшли на роботу³⁹. Кожна з дівчат мала окреме ліжко з білосніжною постільлю (матрац, пухова ковдра), шафу на двох, стіл, стільці. У кімнаті мешкали по четверо, грало радіо, тому всім було весело⁴⁰.

Про їжу, якою тут годували, раніше дівчата і мріяти не могли: три рази на день їли скільки хотіли, без обмеження раціону⁴¹. На обід мали по декілька страв⁴². Меню не відрізнялося від викладацького складу школи: молочні продукти, повидло, масло та ін.⁴³ Побачивши такі умови, українки заспокоїлися та раділи, що в таку скрутну воєнну пору потрапили до цього невеликого «містечка Гітлера», яке їм нагадувало пансіонат для відпочинку, де були лише військові⁴⁴.

Умови роботи й життя виявилися значно кращими, ніж очікували. Ніхто не сподівався побачити такий надзвичайний комфорт, тож і жодного шкодування з приводу виїзду з Батьківщини не було⁴⁵. На загальну думку, Крессінзее – це найспокійніше місце в усій Німеччині, без авіанальотів, без бомбардувань⁴⁶. Єдине, що турбувало дівчат, це те, що в Україні залишилися батьки, котрі потребували допомоги⁴⁷.

Прибулим видали робочий одяг – по два плаття й по стільки ж халатів, по дві пари вовняних шкарпеток, взуття необхідного розміру⁴⁸. Не всі трудилися на одному місці. Наприклад, Марія Бережна була призначена на кухню, де і працювала весь час. Проте Зінаїда Крилова, Раїса Коломейцева, Марія Богданова, Наталія Баришевська спочатку потрапили на кухню, а відтак їх перевели у пральню. Олена Мала працювала теж на кухні, потім прибиральницею. Леніна Каратєєва й Ася Нехімчук потрапили до пральні. Аліна Ковальська та Віра Бабич були призначені прибиральницями. Люба Глушко знала німецьку мову, тому опинилася в комендатурі⁴⁹.

Аналіз джерел свідчить, що режим роботи у цієї категорії працівниць був значно легшим, а умови – комфортнішими, ніж у більшості українців, які потрапляли на різноманітні об'єкти військово-промислового комплексу чи сільського господарства нацистської Німеччини. Наприклад, Віра Бабич прибирала кухню, працюючи тут із

³⁵ Там само. – Спр.11593. – Арк.18.

³⁶ *Курьлев О.П.* Третий рейх: 1933–1945: Полный атлас. – С.367.

³⁷ ДАМО. – Ф.Р.2083. – Оп.1. – Спр.399. – Арк.3.

³⁸ Там само. – Спр.529. – Арк.64.

³⁹ Там само. – Ф.Р.2871. – Оп.1. – Спр.4265; 4186.

⁴⁰ Там само. – Спр.3924; 4265; 3763.

⁴¹ Там само. – Спр.3924.

⁴² Там само. – Спр.4186.

⁴³ Там само. – Спр.3763.

⁴⁴ Там само. – Спр.3763; 3924.

⁴⁵ Там само. – Спр.4350.

⁴⁶ Там само. – Спр.4186.

⁴⁷ Там само. – Спр.4350.

⁴⁸ Там само. – Спр.3763; 4153.

⁴⁹ Там само. – Ф.Р.5859. – Оп.1. – Спр.9200. – Арк.9зв.

7:00 до 16:00, а потім мала вільний час⁵⁰. Зінаїда Крилова, Олена Мала та інші витирали посуд на кухні, який мився в посудомийній машині. Робочий день у них починався о 7:00 і тривав до 14:00, а потім мали довгу перерву до 17:00⁵¹. У листах дівчата із захопленням повідомляли своїм батькам, що працюють на зразковій кухні, що таких лише три на всю Німеччину (за кількістю орденсбургів)⁵². В ідальні, де трудилися українки, харчувалися в основному курсанти школи, офіцери німецької армії та французи. У школі навчалися німецькі юнаки, але про специфіку їх навчання жінки нічого не знали, оскільки під час занять доступу до класів ніхто не мав⁵³. Про рівень технічного оснащення пралень «орденських замків» можна зробити висновок за світлиною, на якій зображені жінки, котрі перуть білизну у великих автоматичних машинах в орденсбургу Фогельзант⁵⁴.

Між іноземними працівницями та місцевими дівчатами склалися цілком приязні відносини. Наприклад, Аліна Ковальська прибирала в гуртожитках разом із німкенями, які їй здавалися дуже милими й симпатичними⁵⁵. Леніна Каратеева переглядала з німкенями свої приватні фото та ділилася враженнями. Німкені впізнали, мабуть, її знайомого, котрий виявився улюбленцем німців⁵⁶.

По суботах дівчата невеликими групами ходили на прогулянку до м. Фалькенбург, розташованого за 4 км від Крессінзее. Щопонеділка та в п'ятницю відвідували кінотеатр у тому ж місті. Одягалися добре, мали гарний зовнішній вигляд, тому місцеві мешканці навіть не підозрювали, що це остарбайтерки, думаючи, що вони польки чи французьки⁵⁷. Регулярно після роботи ходили гуляти до лісу або на озеро до 21:00⁵⁸, купалися двічі на тиждень⁵⁹. Працівниці були зачаровані місцевою природою⁶⁰. Утім нерідко йшли дощі⁶¹.

За свідченнями Аліни Ковальської, у Крессінзее працювали 48 вихідців з України, Білорусії, Росії⁶². Згідно з підрахунками автора, 38 осіб були родом з України: Миколаївська, Херсонська, Полтавська, Чернігівська обл. (26 дівчат, котрі прибули в орденсбург із Південної України у серпні 1943 р., і 12 з Полтавщини й Чернігівщини, які вже перебували тут на той час). Нижче наводимо прізвища та імена більшості цих жінок, деякі їх фото, німецькі документи і приватні листи, що їх вони надсилали із Крессінзее до батьків в Україну. Згідно з показаннями Зінаїди Крилової, разом із нею працювали:

1. Алексеева Тася (Таїсія), 1926 р. н., уродженка Херсона (працювала у пральні)
2. Бабич Віра, 1925 р. н., уродженка Миколаєва (прибиральниця)
3. Багдасарян Емма, 1926 р. н., уродженка Новоросійська, мешкала у Херсоні (прибиральниця)
4. Балюра Віра, 1926 р. н., уродженка Херсона

⁵⁰ Там само. – Ф.Р.2871. – Оп.1. – Спр.3763.

⁵¹ Там само. – Спр.4265.

⁵² Там само. – Спр.4350.

⁵³ Там само. – Ф.Р.5859. – Оп.1. – Спр.11593. – Арк.25.

⁵⁴ Див.: *Курьлев О.П.* Третий рейх: 1933–1945: Полный атлас. – С.413.

⁵⁵ ДАМО. – Ф.Р.2871. – Оп.1. – Спр.4186.

⁵⁶ Там само. – Спр.4153.

⁵⁷ Там само.

⁵⁸ Там само. – Спр.4350.

⁵⁹ Там само. – Спр.4153.

⁶⁰ Там само. – Спр.4186.

⁶¹ Там само. – Спр.4265.

⁶² Там само. – Ф.Р.5859. – Оп.1. – Спр.11593. – Арк.17.

5. Баришевська Наталія, 1925 р. н., уродженка с. Жовтневе Бобринецького р-ну Кіровоградської обл., мешканка Миколаєва (праля в механізованому цеху)
6. Беба Анна, 1920–1921 р. н., уродженка Московської обл. (працювала у пральні)
7. Бережна Марія, 1925 р. н., уродженка Миколаєва (посудомийка на кухні, прибиральниця у пральні)
8. Богданова Марія, 1925 р. н., уродженка Миколаєва (кухонна працівниця, праля)
9. Бузо Тася (Таїсія), 1926–1927 р. н., уродженка Мінської обл. (праля)
10. Васюк Лідія, 1924–1925 р. н., уродженка Чернігівщини (прибиральниця)
11. Васюк Наталія, 1922–1923 р. н., уродженка Чернігівщини (невідомі Лідії Васюк, прибиральниця)
12. Воданюк Ліда, 1926 р. н., уродженка Миколаєва (кухонна працівниця)
13. Глушко Любов, 1925 р. н., уродженка Миколаєва (машиністка в комендатурі орденсбурга)
14. Горбачова Євгенія, 1926 р. н., уродженка Херсона (прибиральниця)
15. Живіца Людмила, 1927–1928 р. н., уродженка Мінської обл. (прибиральниця)
16. Зубаткіна Соня, 1920–1921 р. н., уродженка Івановської обл. (працювала у пральні)
17. Калюжна Марія, 1925–1926 р. н., уродженка с. Богоявленськ або Пузирі Жовтневого р-ну Миколаївської обл. (кухонна працівниця, прибиральниця в гуртожитках)
18. Каратеева Леніна, 1925 р. н., уродженка Миколаєва (прибиральниця, офіціантка в пивній та казино)
19. Ковальська Аліна, 1925 р. н., уродженка Миколаєва (прибиральниця в гуртожитках)
20. Коломейцева Рая, 1925 р. н., уродженка Миколаєва (посудомийка на кухні)
21. Крамерова Валентина, 1926 р. н., уродженка Херсона (прибиральниця)
22. Кулагіна Марія, 1925 р. н., уродженка с. Пузирі Жовтневого р-ну Миколаївської обл. (кухонна працівниця, прибиральниця)⁶³
23. Курочкіна Наталія, 1926 р. н., уродженка Херсона (кухонна працівниця)
24. Луцук Емма, 1927–1928 р. н., уродженка Мінської обл. (прибиральниця)
25. Люлькіна Катерина, 1926 р. н., уродженка Херсона (кухонна працівниця)
26. Магализова Тамара, 1926 р. н., уродженка Херсона (прибиральниця)
27. Мала Олена, 1924 р. н., уродженка Миколаєва (кухонна працівниця, прибиральниця)
28. Нехімчук Ася, 1925 р. н., уродженка Миколаєва⁶⁴ (праля в механізованому цеху)
29. Павлова Віра, 1926 р. н., уродженка Херсона (кухонна працівниця, прибиральниця)
30. Потоцька Галина, 1923–1924 р. н., місце народження невідоме (працювала на кухні)⁶⁵
31. Сиромолот Марія, 1922–1923 р. н., уродженка Чернігівщини (кухонна працівниця)
32. Скар Марія, 1922–1923 р. н., уродженка Полтавщини або Чернігівщини (посудомийка на кухні)
33. Хазель Катерина, 1924 р. н., уродженка Херсона
34. Шинкаренко Марія, 1924 р. н., уродженка Мінської обл. (прибиральниця)⁶⁶
35. Шудрі(и)к Марія, 1923–1924 р. н., уродженка Чернігівщини
36. Янік Тамара, 1926 р. н., уродженка Херсона (кухонна працівниця).

⁶³ Там само. – Арк. 7зв.

⁶⁴ Там само. – Арк. 7.

⁶⁵ Там само. – Арк. 8зв.

⁶⁶ Там само. – Арк. 8.

A. O. B.

— Befreiungsschein* —

auf weiteres. Widerruf vorbehalten

Ljulkina

ac: Ekatharine

bei Frauen: _____

20.11.26 in Cherson

weibl. ledig, ~~v. d. h. verw., gesch.~~

gkeit: ungeklärt (Ostarbeiter)

gkeit: _____

(eingereist aus): besetzte Ostgebiete

Cherson

(Sch.) Küchengehilfin

78/Pa/1705

N. S. Ordensburg

Krössensee b. Talkenburg

Im Inl. seit 1943

Ausgestellt am 3.4. 1944

Arbeitsam _____

Neustettin G

Arbeiter/Angestellten auszuhändigen!

ПОЛІЦІЯ
в. відділ
Cherson.

ТИМЧАСОВА ПОСВІДКА
VORLÄUFIGER AUSWEIS

Ч.: 41

N: _____

Прізвище: Люлькіна

Ім'я: _____

Ім'я та по батькові: Катерина Іванівна

Вік: _____

Дата місце народження: 30/11-1926р.

Місце народження: м. Херсон, Миколаївськ. обл.

Національність: Українка

Семейний стан: Розлучена

Семейне становище: несодружена

Місце постійного проживання: м. Херсон

Місцевість: Миколаївської області

Підпис: В. Луц

9. Особи, записані до посідаки:
Familienmitglieder jünger als 16 Jahre:

№№ п п	Прізвище, ім'я та по батькові	Вік	Віднос. до влас- ника по- сідаки	На підставі яких доку- ментів опи- сани

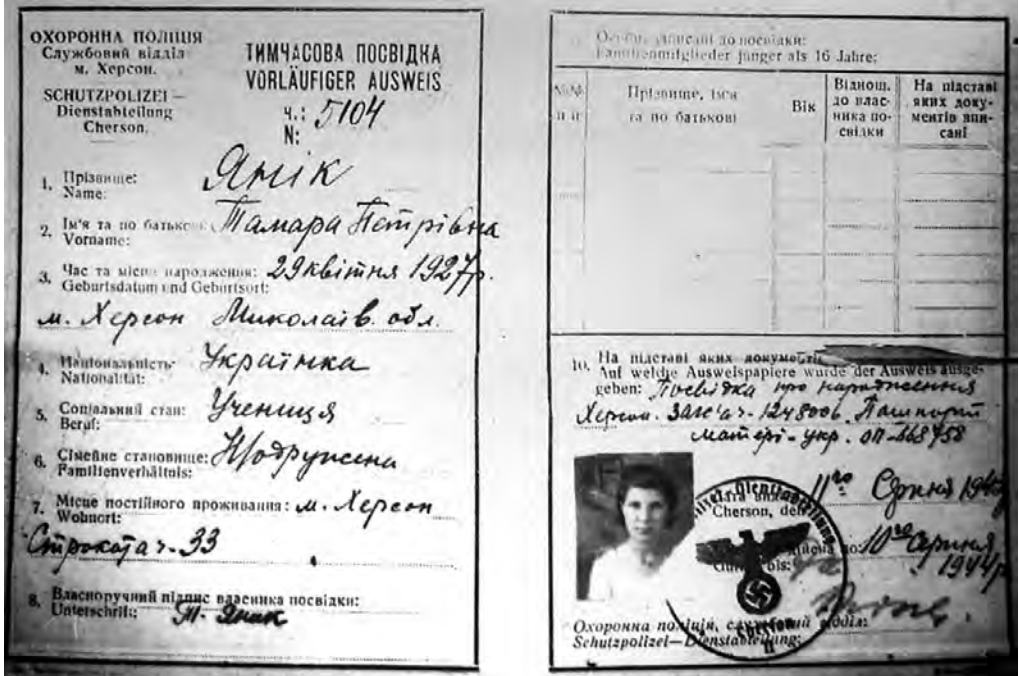
10. На підставі яких документів видано цю посідаку:
Auf welche Ausweis-papiere wurde der Ausweis ausge-
geben: Книжка що втрачена 2. 1958
паспорт батька ц. ер. № 2-614966
та листок ц. ер. № 2-614967

Дата видачі: 15 лютого 43р
Cherson, den _____

Посідака дієсна до: 15 лютого 1944
Gültig bis: _____

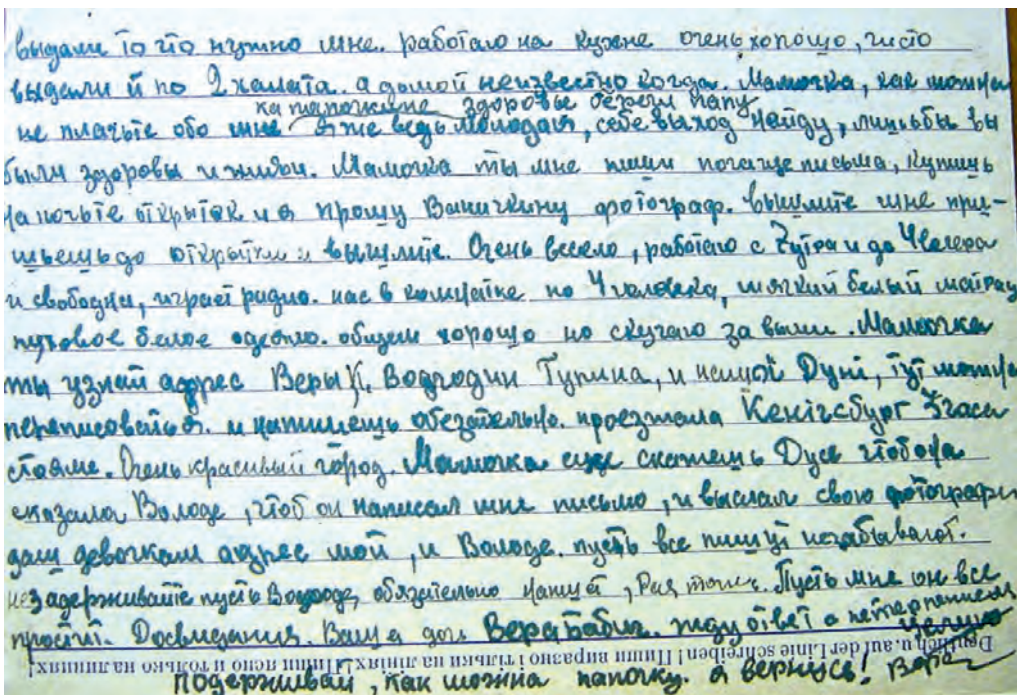
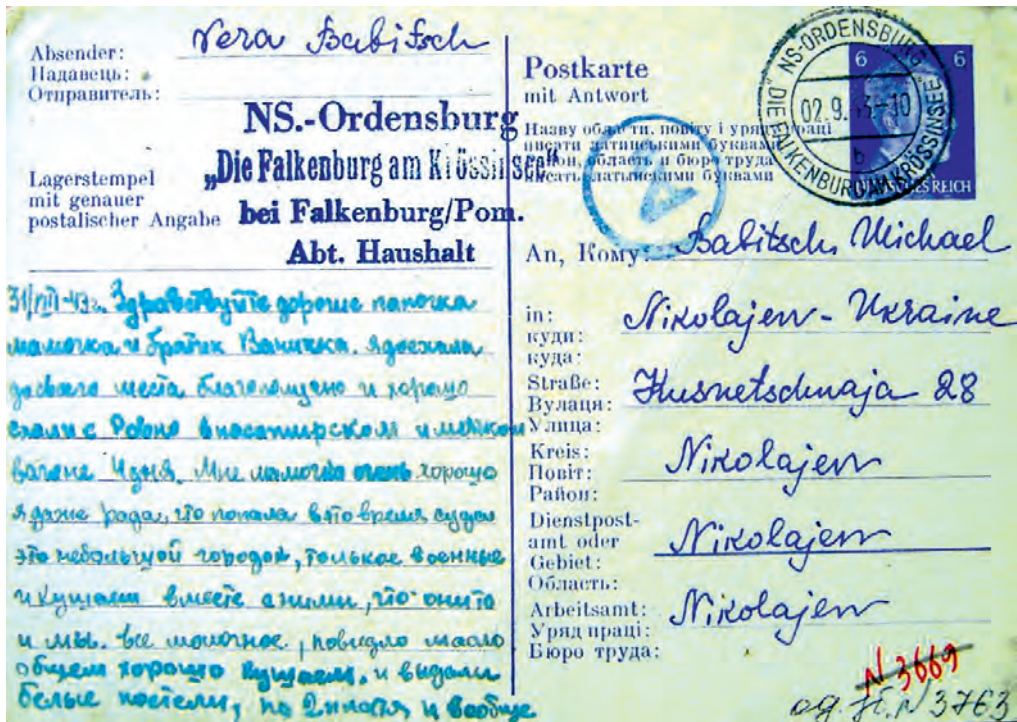
Охрана поліція, службовий відділ
Schutzpolizei - Dienstabteilung

Тимчасова посвідка та фрагмент робочої картки Катерини Люлькіної (Державний архів Херсонської обл. (ДАХО). – Ф.Р.4033. – Оп.1. – Спр.720. – Арк.76-77)

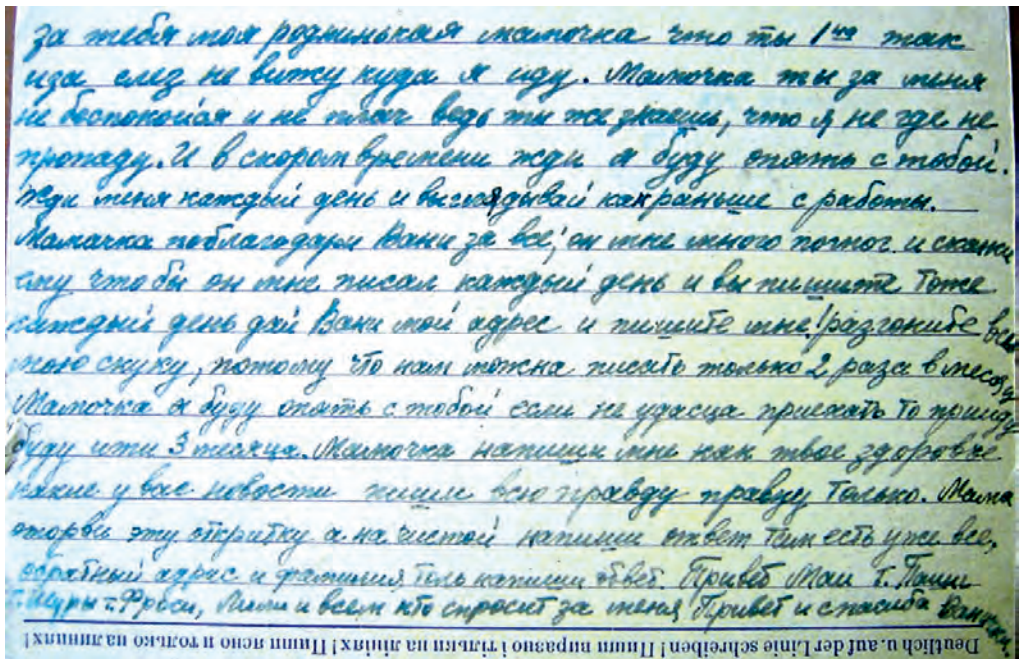
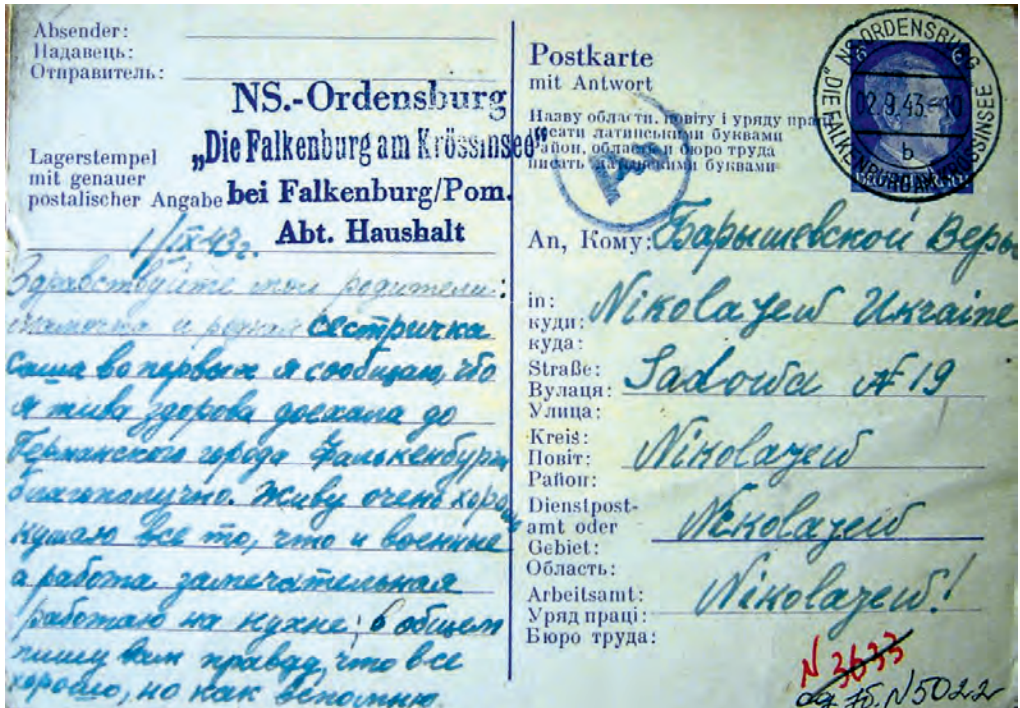
Тимчасова посвідка і фрагмент робочої картки Тамари Янік (ДАХО. - Ф.Р.4033. - Оп.1. - Спр.1467. - Арк.143-144)

Лист Віри Бабич, надісланий із Крессінзее до батьків у Миколаїв, 31 серпня 1943 р. (ДАМО. – Ф.Р.2871. – Оп.1. – Спр.3763)

Лист Наталії Барышевської, надісланий із Крессінзее до батьків у Миколаїв, 1 вересня 1943 р.
 (ДАМО. – Ф.Р.2871. – Оп.1. – Спр.5022)

Absender: Frl. Alina Kowalskoja
 Надавець:
 Отправитель:

NS.-Ordensburg
Die Falkenburg am Küssinsee
 Lagerstempel mit genauer postalischer Angabe bei Falkenburg/Pom.
Abt. Haushalt

Postkarte
 mit Antwort

Назву області, пошту і уряду
 писати латинськими буквами
 Район, область, бюро труда
 писати латинськими буквами

Ан, Кому: Kowalskomu Kasim.

in: Nikolajew Ukraine
 куда:
 куда:
 Straße: Potemkinskoje N 32
 Вулиця:
 Улица:
 Kreis: Nikolajew
 повіт:
 Район:
 Dienstpost-
 amt oder
 Gebiet: Nikolajew
 Область:
 Arbeitsamt:
 Уряд праці:
 Бюро труда:

Дорогоє моє маминце,
 у Татисі!
29.8.43. прийшли на
 місце. В понеділок ат-
 дихали, а сьогодні ідемо
 робити. Я роботаю в
 одязі. Влітку з мам.
 дев'ятиклас. Ви мене хар-
 мо пам'ятайте. Такі
 маме чимось і сподіват.

eg. №. N 4186

Deutlich u. auf der Linie schreiben! Писати виразно і тільки на лініях! Писати ясно і тільки на лівій лінії!

Єдиний мій чл. кельдзької кузні з резю в день. На
 водод даєт нескільки бідод. Виде дут маме рободу
 форму, албе мурше гелі з омидале. Зде, ка-
 жатся, самое спокійное место в Термисі.
 Тамб совершенно нет. Но Ровно млі етати в товар.
 вляне. От Ровно в паватир. Було много перседач.
 Навели вилетіе с Млодой. У маме в дорозі картви
 чалец. Тільки это нет тифана на пазком. Маме боса
 вдерога парфались, а у других кебойки ухле отомели.
 Здеє огань кресиво нас, оверо. Это спадиле зародок.
 "Шкале Татисера" надалеко город Фальландбург. Таме
 монета зрає в мезе, тільки открити. Я совершенно
 спокійная, зато ты тогда не омидале. Ехати млі заре
 Конкиздорг. Привет всем! Целую вас крепко!
 Люба (Alina)

Лист Аліни Ковальської, надісланий із Крессінзее до батьків у Миколаїв, 2 вересня 1943 р.
 (дата за штемпелем; ДАМО. – Ф.Р.2871. – Оп.1. – Спр.4186)

Absender: Lena Malaja.
Надавець:
Отправитель:

Postkarte
mit Antwort

NS.-Ordensburg
„Die Falkenburg am Krössinsee“
bei Falkenburg/Pom.
Abt. Haushalt

Lagerstempel
mit genauer
postalischer Angabe

Назву області, повіту і уряду
внести латинськими буквами
Назву області, повіту і бюро труда
внести латинськими буквами

NS-ORDENSBURG
DIE FALKENBURG AM KRÖSSINSEE
02 43-10
b

Адресу: Малая Л. С.
in: Nikolajew-Ukraine
Куди:
куда:
Straße: B. Moskaja №7.
Вулиця:
Улица:
Kreis: Nikolajew
Повіт:
Raion: Nikolajew.
Dienstpost-
amt oder
Gebiet:
Область:
Arbeitsamt:
Уряд праці:
Бюро труда:

Здравствуйте дорожче
мама, Кіна, Віка, цілювачи
пламennyй привіт із Терма-
ни. Я квіва и здорова, мнє
здєсь огєнь хорошо, рабо-
таю на хорошеї кухні,
которыє всего зна Грманию.
Малюжка млого писати
я не могу, только 2 раза
ни месє. Здєсь 20ткрытки
вместє, вы оторвете и

ср. Л. С. № 4350

Томк. узнай, коли адрес у Нюси и написати мнє. Привіт Нюси и Клаве.
и напишете вверху свои адресе, а мой усе напе-
гитан вклизу. Когда домой приеду, еще неизвестно,
Мама здєсь огєнь красиво ходили блєс гулять
до 9. вечера, Немного скучно, но нас поблажи
по другому дслу, а делаем совсем другое,
кушаем огєнь хорошо, и никогда мнє не сти-
лось такого увидити, мы получили 2 платка, и по
2 халата на первое время. Я совсем не пишу,
это я поехала, точно ехую домой за вами.
Малюжка напишите, как ваше здоровье как поощ-
ваете, как вообще в городе. Не волкуйсь. Мама
пущет томк купи откритки в городе, и напишите
мой адресе вклизу напечатанный и можете мнє пи-
сати, а я не имею откриток, больше 2х. Мама передаваи
привіт тоже, Киде, Женє, Квартірантї, так мнє, и всем, всем, всем...

Deutsch u. auf der Linie schreiben! Nicht verspano! Nicht in die Linien! Nicht in die Linien!

Лист Олени Малої, надісланий із Крессінзеє до батьків у Миколаїв, 2 вересня 1943 р.
(дата за штампелем; ДАМО. – Ф.Р.2871. – Оп.1. – Спр.4350)

Незважаючи на те, що всі працівниці прибули «зі Сходу», декому завдяки походженню, знанням, зв'язкам чи поведінці вдалося здобути певні привілеї, поліпшити свої й так гарні умови життя, отримати кращу або полегшити наявну роботу тощо. Наприклад, Любов Глушко ще в Миколаєві працювала в гебітскомісаріаті. Після приїзду у Крессінзее спочатку жила разом з усіма дівчатами в одній будівлі. Згодом заявила безпосередній начальниці фрау Тіде, що не хоче працювати на кухні чи прибиральницею, оскільки володіє німецькою мовою та вправно друкує на машинці. Її перевели до комендатури орденсбурга й поселили в помешканні, де були лише німкені⁶⁷. У комендатурі вона вже працювала при Східному міністерстві на посаді перекладачки-машиністки. Одночасно спромоглась отримати статус фольксдойче⁶⁸, оскільки її рідня з Миколаївщини надіслала необхідні підтверджувальні документи. Перебуваючи в Німеччині, дівчина змінила своє ім'я на Віолетту. Її батьків та брата як фольксдойчів наприкінці 1943 р. вивезли до німецького міста Кіль. Вона листувалася з ними, а одного разу навіть їздила в гості⁶⁹.

Леніна Каратеева спочатку працювала прачкою й мешкала разом із землячками з Південної України в одній будівлі⁷⁰. Після дев'яти місяців роботи у зв'язку з пожежею, що трапилася у пральні, її перевели на посаду прибиральниці в будинку службовців школи. За два місяці опинилася в німецькому казино, де відпочивали штатні працівники школи й комендатури орденсбурга. Тут вона спочатку працювала посудомийкою і прибиральницею, а потім офіціанткою та продавчиною. Через місяць казино було закрите, а Леніну Каратееву перевели до пивного бару за протекцією шефа цього закладу німця Цинке, котрий через фрау Тіде й улаштував її туди⁷¹. Після цього вона почала жити в корпусі (мала окрему кімнату), де мешкали лише німкені. Добре знала німецьку мову⁷². Раїса Коломейцева спочатку працювала посудомийкою на кухні, а потім її перевели офіціанткою в їдальню⁷³.

Полегшити свою роботу на деякий час удалося й Аліні Ковальській, яка трудилася прибиральницею у школі Адольфа Гітлера перші чотири місяці. Згодом її закріпили лише за однією німкенею, котра жила в орденсбургу, і Аліна доглядала за порядком упродовж року. Проте мешкала, як і раніше, в одній будівлі разом з іншими українськими дівчатами. Коли минув рік, вона знову повернулася на роботу при школі прибиральницею, де і працювала до приходу радянської армії⁷⁴.

Цікаво, що окремі жінки, які ще в Миколаєві мали близькі стосунки з німецькими солдатами, після прибуття до Райху зв'язків із ними не втратили. Наприклад, Леніну Каратееву у Крессінзее провідував її «знайомий» німець із Миколаєва, що приїздив у відпустку до Німеччини⁷⁵. Любов Глушко також ще в Миколаєві «гуляла» з одним німецьким військовим моряком на ім'я Ганс. Він згодом переїхав до Відня, але Глушко з орденсбурга продовжувала листуватися з ним⁷⁶.

Керівництво елітного нацистського закладу, а також «шефіня» фрау Тіде не проводили ніякої ідеологічної підготовки серед остарбайтерів. Цим займався спеціальний пропагандист – росіянин Вікторів (віком 28–30 років), який раз чи двічі

⁶⁷ Там само. – Арк.31–32.

⁶⁸ Там само.

⁶⁹ Там само. – Спр.9200. – Арк.3–3зв.

⁷⁰ Там само. – Спр.11593. – Арк.48–49.

⁷¹ Там само. – Спр.9200. – Арк.2зв., 7.

⁷² Там само. – Спр.11593. – Арк.48–49.

⁷³ Там само. – Арк.47–48.

⁷⁴ Там само. – Арк.14.

⁷⁵ Там само. – Арк.48–49.

⁷⁶ Там само. – Спр.9200. – Арк.3–3зв.

на місяць приїздив із Берліна. Для зустрічі з ним Тіде збирала всіх дівчат у приміщенні ідальні школи, де і проводилися бесіди на політичні теми, основними складовими яких були антирадянські промови, вихваляння націонал-соціалістичного режиму, розповіді про непереможність німецької зброї та ін. Зокрема Вікторов у своїх виступах зазначав: «Війна скоро закінчиться. Перемога буде за Німеччиною. Такої сильної армії, як німецька, ніде немає. Після завершення війни життя покращиться і все буде добре. Російські люди, які перебувають у тилу у німців, депортовані до Німеччини, і ті, які виїхали добровільно, отримають привілеї та будуть жити добре». Далі він попереджав: «Радянське керівництво не визнає своїх громадян, які перебували в німецькому полоні, чи тих, хто добровільно виїхав до Німеччини, адже їх оголошено зрадниками Батьківщини. Після повернення таких на Батьківщину їх переслідуватимуть, знущатимуться та розстрілюватимуть»⁷⁷. Жінкам читали й роз'яснювали статті з берлінської білоемігрантської газети «Русское слово»⁷⁸. Під час таких занять на зустріч із гостем приходили й «художники» з комендатури орденсбурга⁷⁹. Вони перебували у дружніх стосунках із Вікторовим, той завжди зупинявся в них під час своїх візитів у Крессінзее, регулярно отримували білоемігрантську газету «Новое слово»⁸⁰. Цими «художниками» були колишні радянські військовополонені, які працювали при комендатурі власне художниками, а також скульпторами, малювали топографічні карти та ін. Один із них – Леонід Миколайович Нечвідов (32–34 роки)⁸¹, котрий був офіційним співробітником спеціальної школи пропагандистів Східного міністерства в таборі Вустрау, працював портретистом у художній майстерні, одночасно брав участь в оформленні журналу «Родина» та різних газет, що видавались у Берліні⁸². Із ним мала приятні стосунки Наталія Барішевська, котрій він розповідав, що служив у радянській армії, а згодом потрапив у німецький полон. Працюючи художником в орденсбургу, мав багато знайомств, часто ходив у табір радянських добровольців, що розташовувався на відстані 8 км. Бував у різних містах Німеччини, зокрема в Берліні⁸³. Від Леоніда Нечвідова Наталія Барішевська знала, що Вікторов приїздив із табору пропагандистів Вустрау. Туди ж їздив і сам Нечвідов⁸⁴. Відомо, що перед наближенням радянської армії до Крессінзее в лютому 1945 р. він разом із комендатурою евакуювався в німецький тил⁸⁵. Іншими пропагандистами були:

1. Микола Мешаткін (близько 30 років). Працював у комендатурі художником, їздив до інших міст Німеччини. Із ним товаришувала уродженка Херсона Євгенія Горбачова
2. Андрій (прізвище невідоме; близько 23 років). Працював художником у таборі радянських добровольців, але малював погано. Як й інші, ходив у цивільному одязі. Приятелював із Марією Богдановою
3. Юрій (прізвище невідоме; близько 27 років). Працював у комендатурі, ходив у цивільному одязі⁸⁶

⁷⁷ Там само. – Спр.11593. – Арк.8зв. – 9, 35–36.

⁷⁸ Там само. – Спр.9200. – Арк.5.

⁷⁹ Там само. – Спр.11593. – Арк.8зв. – 9.

⁸⁰ Там само. – Арк.9.

⁸¹ Там само. – Арк.33–34.

⁸² Див.: [Електронний ресурс]: <http://istmat.info/node/28454>

⁸³ ДАМО. – Ф.Р.5859. – Оп.1. – Спр.11593. – Арк.33–34.

⁸⁴ Там само. – Арк.36.

⁸⁵ Там само. – Арк.33–34.

⁸⁶ Там само. – Арк.35.

4. Дмитро Мілютін (близько 50 років). Мешкав із дружиною⁸⁷. У 1945 р. Наталія Баришевська зустріла його в Миколаєві на вул. Садовій. Із розмови з ним вона дізналася, що його дружина та він сам нібито жили у Криму, а тут, у Миколаєві, він перебуває у відрядженні. Розмова видалася короткою, адже Мілютін кудись поспішав⁸⁸.

Попри те, що вказана група працівниць із Південної України могла досить вільно полишати периметр орденсбурґа (за наявності відповідного дозволу) та мала значно кращі умови для роботи, ніж переважна більшість наших співгромадян, депортованих на примусову працю у Третій Райх, дехто з них усе ж таки зазнавав дисциплінарних покарань. Наприклад, Віра Бабич, яка працювала спочатку прибиральницею, через пиятику на робочому місці була переведена у село⁸⁹. Із різних причин на роботу до сіл округи (в радіусі 8–9 км) перевели Валентину Крамерову, Раїса Коломейцеву, Ніну Малу⁹⁰. Саме через дружній візит до деяких зі вказаних жінок у кінці жовтня – на початку листопада 1944 р., не маючи на це дозволу німецької шефіні, тобто за порушення внутрішнього розпорядку, Зінаїда Крилова три доби просиділа під арештом у приміщенні бомбосховища на території орденсбурґа (проте її ніхто не допитував)⁹¹. Наталію Баришевську заарештували співробітники гестапо м. Фалькенбурґ за грубі розмови зі своєю німецькою начальницею фрау Тіде. Через це вона просиділа п'ять діб у тюрмі. Згодом її відпустили та попередили, що за повторне порушення знову буде арешт⁹². У фільтраційній справі Н.Баришевської сказано, що її заарештовувало гестапо у вересні 1944 р. за зв'язок із радянським військовополоненим⁹³. Очевидно, ідеться про вже згаданого Леоніда Нечвідова, адже інші жінки свідчили, що Н.Баришевська з ним «гуляла»⁹⁴. Катерину Хახель поліція Фалькенбурґа заарештувала на 14 днів через віднайдений у неї лист, де згадувалося про «Жовтнєве свято»⁹⁵.

У зв'язку зі стрімким наступом радянської армії на початку лютого 1945 р. до орденсбурґа Крессінзеє було тимчасово передислоковано штаб-квартиру Г.Гімmlера, котрого з кінця січня А.Гітлер призначив командувачем групи армій «Вісла»⁹⁶. Йому протистояли війська 1-го Білоруського та 1-го Українського фронтів під командуванням, відповідно, Г.Жукова й І.Конєва, які проводили Вісло-Одерську стратегічну наступальну операцію⁹⁷. На початку лютого 15–16 дівчат під конвоєм 2 поліцейських завчасно евакуювали за річку Одер до м. Полице (неподалік від Щецина, 125 км від орденсбурґа). Там їх розмістили в таборі й розподілили по роботах. Зокрема Зінаїда Крилова працювала пралею⁹⁸, Валентина Крамерова – спочатку на кухні військовополонених, а потім прибирала міські вулиці після бомбардувань. 16 квітня до цього міста вступила Червона армія⁹⁹. Решту дівчат, серед яких була й Леніна Каратєєва, евакуювали пізніше, у середині лютого, до одного з навколишніх

⁸⁷ Там само. – Арк.33–34.

⁸⁸ Там само. – Арк.35.

⁸⁹ Там само. – Спр.9200. – Арк.4зв.

⁹⁰ Там само. – Спр.11593. – Арк.6зв.

⁹¹ Там само. – Арк.6–6зв.

⁹² Там само. – Арк.37–38.

⁹³ Там само. – Спр.1072. – Арк.1зв.

⁹⁴ Там само. – Арк.3зв.

⁹⁵ Там само. – Спр.11593. – Арк.8зв.

⁹⁶ Див.: [Електронний ресурс]: https://de.wikipedia.org/wiki/NS-Ordensburg_Kr%C3%B6ssinsee

⁹⁷ Кулинич І.М. Вісло-Одерська наступальна операція // Енциклопедія історії України. – Т.1: А–В. – К., 2003. – С.576.

⁹⁸ ДАМО. – Ф.Р.5859. – Оп.1. – Спр.11593. – Арк.6зв.

⁹⁹ Державний архів Херсонської обл. – Ф.Р.4033. – Оп.1. – Спр.606. – Арк.16зв.

сіл. Проте відійти далеко вони не встигли, приблизно за 20 км від Крессінзее були перехоплені радянськими підрозділами¹⁰⁰.

Зауважимо, що не всі колишні працівниці виїхали до СРСР у процесі репатріації. Наприклад, Любов (Віолетта) Глушко евакуювалася з орденсбурга разом із німецькою армією та не повернулася у Миколаїв¹⁰¹. Марія Богданова ще в 1945 р. залишалася на території Польщі, де вийшла заміж за польського військовослужбовця¹⁰².

Таким чином, уперше висвітлено нетиповий досвід праці жінок із Миколаївщини та Херсонщини в одному з трьох «орденських замків», де в той час розташовувався елітний нацистський партійний навчальний заклад. Факт залучення до роботи в такому місці саме працівниць «зі Сходу», а не корінних німкенів чи представниць західноєвропейських народів, сам по собі унікальний.

У контексті усталених уявлень про добровільний виїзд остарбайтерів лише в перші роки окупації республіки та про поголівну примусову депортацію мешканців Південної України у другій половині 1943 р., досліджений у цій статті випадок також свідчить про те, що в той період ще проводилося вербування деяких категорій населення, окремі особи з різних причин погоджувалися на добровільний виїзд на роботу до Райху.

Нині добре відомо, яке реальне місце в ієрархії іноземної робочої сили в нацистській Німеччині посідали остарбайтери. Проте на основі архівних документів з'ясується, що обставини транспортування, умови роботи, життя й дозволя, якість харчування та забезпечення одягом цієї категорії працівниць були незрівнянно кращими, ніж у переважної більшості наших співгромадян, що опинилися на об'єктах військово-промислового комплексу чи у сільському господарстві Райху або крайнсателітів. Таке нетипове повсякдення можна пояснити в деякій мірі добровільністю виїзду та, вочевидь, власне статусом елітного закладу, де навіть персонал «зі Сходу» мав виглядати пристойно, працюючи в належних умовах.

Незважаючи на застосування деяких форм дисциплінарних покарань до окремих жінок, фільтраційні справи досліджуваної групи репатріанток не містять інформації про спроби втечі з орденсбурга, про випадки крадіжок продуктів чи речей, і як наслідок – потрапляння до штраф- чи концтаборів. Це додатково засвідчує факт, що остарбайтерки не перебували в нестерпних умовах, у важкому матеріальному чи психологічному становищі, а навпаки – працювали добросовісно, дотримуючись встановленого порядку.

Ідеологічна обробка пропагандистами Східного міністерства, неформальні контакти з викладачами спецшколи агітаторів, що розташовувалася у Вустрау, мабуть, мали певний вплив. Не дивно, що окремі працівниці так і не повернулися до СРСР, а дехто під час репатріації намагався приховати чи доволі завуальовано розповідав про власний трудовий досвід. Лише наявність трофейних документів із зазначенням місця роботи, оригіналів приватних (подеколи дуже докладних) листів, що надсилались у перші місяці перебування в орденсбургу рідним в Україну, розлогі протоколи допитів окремих колишніх репатріанток дали можливість реконструювати нетипове життя частини південноукраїнських остарбайтерок у місці, де виховувалося так зване «нове лицарство нацистської держави». У подальшому на основі оприлюдненого списку доцільно продовжити пошук особових матеріалів для вивчення обставин повсякденного життя працівниць і загалом висвітлення нетипового досвіду роботи вихідців з України у Третьюму Райху.

¹⁰⁰ ДАМО. – Ф.Р.5859. – Оп.1. – Спр.9200. – Арк.3–3зв.

¹⁰¹ Там само.

¹⁰² Там само. – Спр.11593. – Арк.31–32.

REFERENCES

1. Chernyavskij, V.V., Zhivotovskaya, V.V. (Comps.). (2017). *Za granycu chelovechnosti: Sudby ostarbajterov v dnevnikaх i vospominaniyakh*. Nikolaev. [in Russian].
2. Davlietov, O. (2019). *Prábotovka "pokolinnia vovkiu": vyskil maibutnikh vykonavtsiv Holokostu (Narysy molodizhnoi polityky NSDAP u 1922–1939 rr.)*. 2-he vyd., dop. Dnipro: Ukrainskiy institut vyvchennia Holokostu "Tkuma". [in Ukrainian].
3. Hrinchenko, H. (Ed.). (2009). *"Prasbu vas mene ne zabuvaty": usni istorii ukrainskykh ostarbajteriv*. Kharkiv. [in Ukrainian].
4. Hrinchenko, H. (Ed.). (2015). *Zbinky Tsentralnoi ta Skhidnoi Yevropy u Drubii svitovii viini: benderna spetsyfika dosvidu v chasy ekstremalnoho nasystva*. Kyiv. [in Ukrainian].
5. Knopp, G. (2004). *Deti Gitlera*. Moskva. [in Russian].
6. Kulynych, I.M. (2003). Vislo-Oderska nastupalna operatsiia. *Entsyklopediia istorii Ukrainy, 1*, 576. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
7. Kurylev, O.P. (2013). *Tretij rejkb: 1933–1945: Polnyi atlas*. Moskva. [in Russian].
8. Lakhno, V., Voloshyn, Yu. (Comps.). (2011). *Malenki liudy na velykii viini: usni istorii ostarbajteriv ta viazniv konstaboriv z Poltavshchyny*. Poltava. [in Ukrainian].
9. Nahaiko, T.Yu. (Comps.). (2010). *Dzberela pamiaty: Istoryko-kraieznavchyi almanakh, 2: Ostarbajtery: zhyva pravda – zhyvyi bil*. Pereiaslav-Khmelnytskyi. [in Ukrainian].
10. Pastushenko, TV. (2009). *Ostarbajtery z Kyivshchyny: verbuvannia, prymusova pratsia, repatriatsiia (1942–1953)*. Kyiv: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
11. Pyliavets, R.I., Yarenenko, V.M. (Comps.). (2012). Viina. Okupatsiia. Pamiat: Prymusovi robitnyky z Ukrainy v okupovanii Yevropi: Abstracts of papers 2012: *Materialy Vscukrainskoi naukovoii konferentsii, Kyiv, 27 veresnia 2012 r.* Kyiv. [in Ukrainian].
12. Smolii, V.A. (Ed.). (2006). *... To bila nevolia? Spohady ta lysty ostarbajteriv*. Kyiv: In-t istorii Ukrainy. [in Ukrainian].
13. Soldatenko, V. (Ed.). (2013). *Natsionalna ta istorychna pamiat: Ukrainski ostarbajtery: dolia i pamiat, 9*. Kyiv. [in Ukrainian].

Anatolii POGORIELOV

Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History), Docent,
 Postdoctoral Student of the Department of History,
 Mykolaiv V.O.Sukhomlynskyi National University
 (Mykolaiv, Ukraine), pogorielov81@gmail.com
 ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6566-4241>

Unknown Stories of Ukrainian Ostarbeiters: Labor Experience of Women from Southern Ukraine in Ordensburg Krössinsee (1943–1945)

Abstract. The purpose of the study is to highlight the unprecedented experience of labor of women from the Mykolaiv and Kherson oblasts in 1943–1945 on the territory of Ordensburg Krössinsee. **The methodology** of the study is based on the principles of historicism, scientificity, anthropocentrism. The method of historiographic and source analysis, historical-genetic and problem-chronological methods were used to cover the problem. **Scientific novelty.** For the first time, the author investigated the fact of mass involvement of female forced laborers from the East to labor in one of three "Order Castles", elite party educational institutions for Nazi youth, on the territory of which one of Adolf Hitler Schools was located. The author has managed to cover the atypical everyday life of Ukrainian female Ostarbeiters, to find out the names and place of residence of a part of female laborers, most of whom voluntarily agreed to go to work on the Third Reich territory. Interesting private letters of the group of repatriates under study, some photos and captured documents have been introduced into scientific use. **Conclusions.** On the basis of archival documents it has been found out that the circumstances of transportation to the destination point, conditions of work, life and leisure, quality of food and clothing of this category of female laborers were much better than those of the vast majority of our compatriots who worked hard at military industrial complex objects or in agriculture in Nazi Germany and satellite countries. Such atypical everyday life can be explained to some extent by the voluntariness of departure and, obviously, by the status of such elite institution, where even female laborers "from the East" had to look decently and work in proper conditions. The fact of the mass involvement of female laborers from the East, but not local German women ("Aryan representatives") or at least Western European female laborers, to this rank of the institution is unique.

Keywords: Ordensburg Krössinsee (N.S. Ordensburg Krössinsee b. Falkenburg), Adolf Hitler School (AHS), Southern Ukraine, forced labor, Ostarbeiters.